

HOOFDSTUK 3

Het Lubbers-effect

De onstuitbare opgang van een minister-president

Keren we nog even terug naar het kamerdebat over het bamiakkoord, eind januari 1993. In zijn spreektermijn ging de vvd'er Robin Linschoten uitvoerig in op de vraag of de minister-president in het begin van de roemruchte wao-week werkelijk had gedacht dat de pvda een overeenkomst van coalitiegenoot cda met de oppositiepartij vvd zou accepteren. Lubbers had dat die ochtend beweerd en eraan toegevoegd dat hij pas had ontdekt dat dit een 'taxatiefout' was geweest, toen de pvda later die week met crisis begon te dreigen. Zoveel naïveteit kon Linschoten zich niet voorstellen. 'Voorzitter', sprak hij, 'ik hoop niet dat de minister-president het erg vindt, maar ik geloof dat gewoon niet. Ik zal u vertellen waarom. Zo'n fout zou een absolute beginnersfout in de politiek zijn. Zo'n fout kun je van een heleboel mensen verwachten. (...) Maar zou deze minister-president, met twintig jaar politieke ervaring, op zo'n cruciaal moment op een cruciaal punt een dergelijke fout maken?' Natuurlijk niet, meende Linschoten. De conclusie kon in zijn ogen niet anders zijn dan dat de premier, oude rot in het vak die hij was, 'dubbel spel' had gespeeld. Hij was er wel degelijk vanuit gegaan dat de gesprekken van cda en vvd zouden mislukken. Hij had er wel degelijk op gerekend dat de pvda van die gesprekken zó zenuwachtig zou worden, dat ze zou inbinden en uiteindelijk tòch akkoord zou gaan met Lubbers' eigen bezuinigingsvoorstel – of iets wat daar in de buurt lag. In Linschotens optiek moest hij het hele scenario gewoon van tevoren in zijn hoofd hebben gehad.

Zo lag weer het beeld op tafel van Lubbers de strateeg, het politieke dier, de handige regisseur, de grootmeester, die alle

anderen steeds te slim af is. Een beeld dat in de ruim tien jaren die hij nu premier was, geleidelijk was ontstaan en aan kracht had gewonnen; een beeld ook dat door hemzelf steeds was bestreden – tevergeefs overigens, want juist in zijn felste ontkenningen leek hij het door zijn taalgebruik en zijn redeneertrant altijd maar weer te bevestigen. Zo ook in het ‘bami’-debat. Met veel omhaal van woorden maakte hij van Linschotens redenering een boemerang, die er ongeveer als volgt uitzag. Lubbers begon als de vos tegen de raaf in de bekende parabel: met prijzende woorden. Hij loofde de vvd'er wegens diens scherpzinnigheid en analytisch vermogen. Vervolgens vermeed hij het begrip ‘dubbel spel’ en haakte hij in op de term ‘beginnersfout’. Hij stelde een vraag: als Linschoten zich niet kon voorstellen dat hij de crisisdreiging van pvda-zijde aanvankelijk verkeerd had getaxeerd, beweerde de vvd'er dan dat hijzelf – scherpzinnig als hij immers was – wèl die naïeve beginnersfout had gemaakt? Natuurlijk niet, antwoordde Linschoten geveleid. Natuurlijk had hij het pvda-verzet wel voorzien, natuurlijk zou de vvd er als oppositiepartij weinig moeite mee hebben gehad als het kabinet ten gevolge daarvan ten val was gekomen. En tussen haakjes, zo voegde hij er fijntjes aan toe, Elco Brinkman ging ervan uit dat u, minister-president, hem de vrijheid had gegeven om met ons te onderhandelen.

Dat had Linschoten niet moeten doen, want juist deze toevoeging verschaftte Lubbers het wapen om hem in de verdediging te dringen. U beweert hiermee dat Brinkman met mijn toestemming op een crisis aanstuurde, zei de premier. Linschoten, die met zijn suggestie van ‘dubbel spel’ juist het omgekeerde had willen aantonen – namelijk dat Lubbers de crisisdreiging alleen maar had gebruikt om een èchte crisis te vermijden – stond nu op het verkeerde been. Hij kon niet anders dan reageren met: ‘Dat heb ik niet gezegd.’ De boemerang begon nu aan zijn terugvlucht zonder dat de parlementariër er iets tegen kon doen. De minister-president hield hem in het defensief door tot drie keer te blijven volhouden dat hij zijn opponent wel degelijk had horen zeggen dat hij, Lubbers, op crisis uit was geweest. Sterker nog, hij had hem zelfs horen zeggen dat hij het was geweest die, als een regisseur op de achtergrond, Brinkman op het crisispad had gestuurd. Dat is dan ‘een zeer grondig misverstand, meneer Linschoten’. Deze minister-president wilde

alleen maar een goede WAO-wetgeving tot stand brengen, dat was zijn enige doel. Maar blijkbaar bent u degene die een crisis wilde, zo begrijp ik uit uw woorden in dit debat. Lubbers leek nu bijna een schoolmeester. Hij zei het niet letterlijk, maar het klonk wel zo: foei, Linschoten, u hebt gedurende de hele WAO-discussie gezegd dat het ook u om de inhoud van de WAO-wetgeving ging, maar in feite was u alleen maar uit op de val van het kabinet. Dat valt me van u, die ik toch zo waardeer, flink tegen. Daarmee daalde Linschotens suggestie met een doffe klap op zijn eigen hoofd neer. Niet Lubbers, maar hij had nu de verdenking van dubbel spel aan zijn broek hangen. Het was een sterk staaltje debattechniek van de MP, zó superieur dat iedereen aan zijn water voelde dat er iets niet klopte, maar er desondanks niet tegen opgewassen was.

‘Niemand houdt echt van Ruud Lubbers’, schreef *de Volkskrant* een half jaar later, toen de MP het record van Ruys de Beerenbrouck – tot dan toe de langst regerende premier van de eeuw – brak. Het was een juiste constatering, in ieder geval waar het gaat om de politicus Lubbers. De CDA-premier werd en wordt ook nu nog bewonderd, men heeft ontzag voor hem, maar warmte en genegenheid, nee, in die termen spreken maar weinigen over hem. Hij is intelligent, heeft een enorme feitenkennis, denkt snel, beschikt over een grote werkkraft, en is in de ogen van vriend en vijand een politieke grootmeester. Hij is vriendelijk, maar zakelijkheid, redelijkheid en afstandelijkheid overheersen. Slechts weinigen is het vergund een blik in zijn hart te werpen.

Typerend is zijn optreden in de kruisraketten-kwestie, begin jaren tachtig, waarbij hij leek af te stevenen op een confrontatie met een zeer groot deel van de Nederlandse bevolking. Na verschillende massale demonstraties tegen de plaatsing van 48 Amerikaanse nucleaire kruisraketten op Nederlands grondgebied, had de actiegroep Komité Kruisraketten Nee een ‘volkspetitionnement’ georganiseerd. Liefst 3,75 miljoen Nederlanders hadden hun handtekening gezet onder het ‘nee’. Toen de organisatoren Ruud Lubbers vroegen die in ontvangst te nemen, zei hij ‘ja’. Op 27 oktober 1985, een paar dagen voor de regering haar definitieve besluit over de plaatsing moest nemen, was het zover. De premier verscheen in de Houtrusthallen in Den Haag,

waar een grote menigte tegenstanders bijeen was. Hij begon zijn toespraak als volgt: 'Allereerst mijn gelukwensen met 3.750.000 handtekeningen.' (Een compliment. Robin Linschoten had dus gewaarschuwd kunnen zijn, negen jaar later, bij het bami-debat.) Al direct begon een fanfare-orkest Lubbers' speech te verstoren, hetgeen voor het publiek aanleiding was een fluitconcert te beginnen. Maar Lubbers bleef onverstoord. Toen gebeurde iets onverwachts. Leden van de Amsterdamse afdeling van het actiecomité keerden de premier, terwijl hij sprak, de rug toe. Binnen de kortste keren volgde het grootste deel van de aanwezigen dit voorbeeld; een vreedzame, maar uitermate beledigende daad. Maar Lubbers liet zich niet beledigen. Op rustige, heldere toon ging hij door met zijn verhaal, waarin hij uitlegde dat hij door de plaatsing van de raketten een einde wilde helpen maken aan de Koude Oorlog tussen Oost en West. Geleidelijk werd de zaal stil, en het beeld dat uiteindelijk bij televisiekijkend Nederland bleef hangen was dat van een enorme moed. Lubbers had zich in het hol van de leeuw gewaagd, hij had het opgenomen tegen zijn tegenstanders, en hij had zijn waardigheid behouden, niet de massa die hem de rug toekeerde. Alle media, en zo'n beetje alle Nederlanders, waren diep onder de indruk. Dit was een man die respect verdiende. Lubbers' speech duurde slechts 25 minuten, maar leverde hem vele jaren van ontzag op. Geen liefde, nee, dat niet.

Ten tijde van zijn indrukwekkende optreden in de Houtruisthal-
len was Ruud Lubbers 46 jaar oud. Zijn politieke loopbaan was op dat moment alweer vijftien jaar gaande, en het was een bliksemcarrière geweest. Hij was in 1964, op vijftientigjarige leeftijd, lid geworden van de toenmalige Katholieke Volkspartij. Zijn eerste politieke functie had hij in 1970 gekregen, toen hij voor diezelfde KVP lid werd van de Rijnmondraad, een regionaal orgaan tussen de gemeenten en de provincie dat nu niet meer bestaat. Drie jaar later, kort na zijn vierendertigste verjaardag, was hij aangetreden als minister van Economische Zaken in het kabinet-Den Uyl, dat gedragen werd door PVDA, D66, PPR, KVP en ARP. Nadat dit kabinet in 1977 een voortijdig einde had gevonden, had Lubbers de overstap gemaakt naar de Tweede Kamer, eerst als gewoon lid, en vanaf 1978 als fractievoorzitter. Op 4 november 1982, als 43-jarige, had hij zijn hoogtepunt –

het premierschap – bereikt. En nu, eind 1985, in de Houtrusthallen, liet hij zien dat hij ook over het persoonlijke formaat beschikte dat bij die functie paste. Korte tijd later werd hij daarvoor beloond. Hij ging de verkiezingen van 21 mei 1986 tegemoet met de slogan: 'Laat Lubbers zijn karwei afmaken'. Toen de stemmen geteld waren, bleek het CDA een eclatante overwinning te hebben behaald. De partij groeide van 45 naar 54 Tweede-Kamerzetels, een prestatie die nadien bekend raakte als het 'Lubbers-effect'.

Wat voor een man was die drs. Rudolphus Franciscus Marie Lubbers, geboren op 7 mei 1939 te Rotterdam, dat hij dit huzaarenstukje op zijn naam kon schrijven? Die vraag heeft velen beziggehouden en is aanleiding geworden voor hele reeksen artikelen, bespiegelingen, analyses en zelfs voor een paar boeken. Voor Nederlandse begrippen is er een betrekkelijk omvangrijke persoonscultus rond hem ontstaan, met speurtochten naar zijn jeugdervaringen, zijn opvoeding, zijn vriendschappen, zijn belangstellingen enzovoort. Het algemene beeld dat uit de Lubbers-literatuur en uit gesprekken met Lubbers-kenners oprijst is hierboven al geschetst, maar wat vooral opvalt is dat hij uit de beschrijvingen altijd naar voren komt als enigszins ongrijpbaar. Sommigen vinden dat vervelend, anderen juist charmant. Zijn klasgenoot op de middelbare school, Jean Penders, die zelf in het CDA carrière maakte als lid en voorzitter van de fractie in het Europees Parlement, behoort tot de laatste categorie. Hij schreef eens: 'Wat ik altijd aardig aan Ruud heb gevonden is dat hij aarzelingen kent. (...) Met al zijn voortvarendheid in zijn optreden is het toch een tastend figuur gebleven.'

Op het eerste gezicht lijkt dit misschien een merkwaardige karakterisering van de man die gedurende de eerste jaren van zijn premierschap bekend werd met de kreet *no nonsense*. Lubbers stond toen symbool voor de nieuwe zakelijkheid die door Nederland waarde. Het eerste kabinet-Lubbers was een van de weinige kabinetten die hun beloften ook waarmaakten, wordt wel gezegd. Toch is hijzelf nooit erg vastbesloten geweest. Wel voortvarend, vindingrijk in het zoeken van uitwegen uit schijnbaar onoplosbare problemen, maar nooit snel zeker van zijn zaak. En juist zijn neiging tot aarzelen, zijn 'tasten' zoals Penders het noemt, gekoppeld aan zijn grote vermogen het

onverzoenlijke door compromissen te verzoenen, zijn ongrijpbaarheid, is voor sommigen een bron van ergernis geworden – onder andere voor zijn latere kroonprins, Elco Brinkman.

Welke factoren het meest van invloed zijn geweest op Lubbers' karakter, is een kwestie van speculatie. Was het zijn jeugd in een groot (rooms-katholiek) gezin met negen kinderen, waarin hij ongetwijfeld heeft geleerd rekening te houden met een veelvoud aan wensen en belangen? Waren het zijn ervaringen op het Canisius College te Nijmegen, waar hij zich nogal geïsoleerd voelde, maar waar hij de invloed onderging van de jezuïeten, die hem een gevoel voor filosofie en relativiteit mee-gaven en toch ook zijn prestatiegerichtheid stimuleerden? Of was het gewoon zijn intelligentie, die hem in staat stelde snel ingewikkelde problemen te overzien en complexe situaties in te schatten? Het zal zeker allemaal een rol hebben gespeeld. Vast staat in ieder geval wel dat die andere kanten van zijn karakter – zijn voortvarendheid en werkkracht – zeker gestimuleerd zijn doordat hij afkomstig is uit een ondernemersgezin. Zijn vader was de eigenaar/directeur van het metaalconstructiebedrijf Hollandia in Krimpen aan de IJssel, zijn moeder kwam uit een geslacht van binnenvaartschippers. Die achtergrond staat voor een traditie van aanpakken; en daar is Ruud Lubbers nooit afkerig van geweest.

Hij was een snelle student. Na zijn gymnasium wist hij in vier-eneenhalf jaar zijn studie economie in Rotterdam af te ronden (cum laude, met negens en tiens). Kort daarop, in 1963, overleed zijn vader en kreeg Ruud Lubbers op 24-jarige leeftijd, samen met zijn broer Rob van 27 jaar, de leiding over Hollandia, dat toen 650 werknemers telde. Al snel ontplooidde hij daarnaast andere maatschappelijke activiteiten, vooral als bestuurslid van werkgeversorganisaties. Hij werd actief lid van de KVP; hij hoorde overigens tot de progressieve stroming in die partij en werd in 1967 lid van de Werkgroep van Christen-Radicalen. Toen die groep zich een jaar later losmaakte van de KVP en zich omdoopte tot PPR (Politieke Partij Radikalen), deed Lubbers echter niet mee: de wereld moest wel veranderd worden, maar dat kon toch beter vanuit een grote partij. De PPR deed het als progressief-christelijke partij aanvankelijk aardig en Lubbers zou het via deze club misschien ook wel tot minister hebben

gebracht (de PPR nam immers van 1973 tot 1977 deel aan het kabinet-Den Uyl). De KVP echter was en bleef een dominante machtsfactor, ook toen zij later fuseerde met de protestants-christelijke partijen CHU en ARP. Wie politieke invloed wilde hebben, kon beter daar terecht.

Hoewel hij geen lid van de PPR wilde worden, had Lubbers daar een goede, ruimdenkende en vooruitstrevende indruk achtergelaten. Het was juist een PPR-voorman (Erik Jurgens) die in 1973, bij de formatie van het progressieve kabinet-Den Uyl, de naam 'Lubbers' liet vallen. Ook Hans van Mierlo, de leider van D66, had hem toen al een paar keer ontmoet; en ook hij noemde de naam 'Lubbers' toen hem door kabinetsformateur Burger werd gevraagd: 'Weet jij misschien een beetje progressief denkende man die minister van Economische Zaken zou kunnen worden – liefst uit de KVP?' Bij de KVP-elite zelf genoot hij nog helemaal geen bekendheid. Desondanks besloot Frans Andriessen, toen voorzitter van de Tweede-Kamerfractie van de KVP, op grond van de tip van Jurgens en Van Mierlo en na het inwinnen van informatie bij christelijke werkgeversorganisaties toch maar eens contact met deze jonge Rotterdamse ondernemer op te nemen.

Op 11 mei 1973 was het zover: Ruud Lubbers maakte de definitieve overstap naar de politiek. Hij zette die stap met grote nuchterheid, zo meent althans Wim Duisenberg. Ook de huidige president van De Nederlandsche Bank werd toen voor het eerst minister, van Financiën. In een interview vertelde hij eens dat hij Lubbers kort voor de eerste bijeenkomst van het kabinet ontmoette en een kop koffie met hem dronk. 'Het viel me toen op dat hij het eigenlijk niets bijzonders vond dat hij minister van Economische Zaken zou worden. Zelf sidderde ik van de zenuwen, maar voor hem was het ministerschap de gewoonste zaak van de wereld.' Ondanks zijn gebrek aan ervaring leerde Lubbers het vak snel, zo meent Duisenberg, en deed hij het uitstekend. Alleen die vele briefjes die hij rondstuurde, vol met ideeën op allerlei gebied, dat was wel eens om gek van te worden. Duisenberg, zo bleek nadat Lubbers premier was geworden, was niet de enige die er moeite mee had de 'oplos-singenmachine' – zoals *NRC Handelsblad* hem ooit doopte – bij te benen.

Toen het kabinet-Den Uyl in 1977 ten val kwam, opereerden KVP, CHU en ARP inmiddels onder de gezamenlijke naam Christen-Democratisch Appèl (CDA). Voor de verkiezingen moest er dus ook – voor het eerst – een gezamenlijke lijsttrekker komen. Willem Aantjes, voorman van het antirevolutionaire (ARP) deel van het CDA, wilde voorkomen dat deze post in handen kwam van KVP-fractie leider Frans Andriessen. Hij schoof daarom Ruud Lubbers naar voren, die wel goed lag bij de ARP-achterban. Dat, zo gaf Aantjes later zelf toe, was een grote fout. De KVP was woedend vanwege zijn bemoeizucht, en uiteindelijk werd niet Lubbers maar Dries van Agt, die minister van Justitie in het kabinet-Den Uyl was geweest, de eerste CDA-lijsttrekker. Toen Joop den Uyl en de PVDA de verkiezingen wonnen en aan de vorming van een tweede kabinet-Den Uyl begonnen, zag het ernaar uit dat Lubbers terug zou keren op het regeringspluche. Maar de formatie mislukte en uiteindelijk vormde het CDA een coalitie met de VVD (het kabinet-Van Agt/Wiegel, 1977-1981). Nu vormde Lubbers' progressieve imago juist een handicap. Dries van Agt, met wie hij niet bepaald een goede relatie had, wilde per se Frans Andriessen op Economische Zaken. Hij bood Lubbers nog wel de keuze uit de posten Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening (VRO) of Ontwikkelingssamenwerking aan, maar die weigerde deze. Dan ging hij liever in de Tweede Kamer zitten. Achteraf was dat vermoedelijk niet zijn slechtste beslissing. Een jaar later moest Willem Aantjes, die in 1977 voorzitter van de Tweede-Kamerfractie was geworden, aftreden nadat gegevens over zijn oorlogsverleden in de publiciteit belandden. De fractie koos Lubbers als zijn opvolger.

Veel later, toen hij een aantal jaren premier was en bezig was met zijn eigen opvolging, zou Lubbers zelf een vergelijking maken tussen zijn eigen carrière en die van Elco Brinkman: eerst een ministerschap, en dan een periode in de Tweede Kamer om het politieke spel ook van die kant te leren. Toch was er ook een belangrijk verschil tussen beider loopbaan. Toen hijzelf in 1978 fractievoorzitter werd, stond hij niet direct te boek als de kroonprins van Van Agt. Bij de verkiezingen van 1981, na afloop van het kabinet-Van Agt/Wiegel, werd niet hij, maar Dries van Agt zelf lijsttrekker. Anders dan Brinkman vele jaren later was Ruud Lubbers als fractievoorzitter dus niet belast met de voortdurende druk zijn geschiktheid als toekomstig premier te bewijzen.

Elco Brinkman zou tegen die druk uiteindelijk niet bestand blijken, Ruud Lubbers heeft deze nooit ervaren.

Nadat Lubbers in 1982 na een plotseling afscheid van Van Agt onverwacht snel premier was geworden (waarover in een later hoofdstuk meer), groeide hij binnen enkele jaren uit tot een gezaghebbend figuur. De verkiezingen van 1986 – de eerste waarin hij als lijsttrekker optrad – ging hij dan ook vol zelfvertrouwen in, vanuit zijn positie als minister-president, eerste man van de regering, verdediger van zijn eigen beleid. Hij was uiteraard ook de eerste man van zijn partij, het CDA, maar dat stelde hij veel minder centraal. Deze campagnestrategie was zijn eigen, hoogstpersoonlijke keuze. Na een partijbijeenkomst in oktober 1985 zei hij – zonder enig overleg met de campagneraad van het CDA – dat de verkiezingsstrijd zou gaan tussen hemzelf en Joop den Uyl, die zich als voorzitter van de PVDA-Tweede-Kamerfractie tijdens het eerste kabinet-Lubbers als zijn felste tegenstander had ontpopt. Daarmee was de toon gezet. Kort daarna vestigde hij zijn reputatie als leidersfiguur in de Houtrusthallen.

De campagne van 1986 was voor de kiezers een van de helderste die ooit zijn gevoerd. Het was vóór of tegen; voor Lubbers, die zijn 'karwei' af wilde maken en de coalitie met de VVD voort wilde zetten, of tegen hem en voor de sociaal-democraten. Nooit eerder hadden de christen-democraten voor de verkiezingen een voorkeur uitgesproken voor een bepaalde coalitie. Het benadrukken van de hoofdpersonen bleek een uitermate slimme zet. Joop den Uyl was aan het einde van zijn carrière en zag er veel ouder, vermoeider en afgeleefder uit dan de jonge (toen 46-jarige), dynamische Ruud Lubbers. De zittende coalitie had bovendien de wind in de rug, doordat het economisch herstel in 1985 en 1986 steeds duidelijker zichtbaar werd.

'Ruud Lubbers, onze nationale havenloods in het economisch stormtj van de jaren tachtig.' Deze tekst viel te beluisteren bij een grote diashow die tijdens de campagne op alle CDA-manifestaties vertoond werd. Hoewel hij zelf een persoonsgerichte campagne had gelanceerd, kon dit opgeblazen soort persoonsverheerlijking Lubbers nu ook weer niet bekoren. In een interview met de krant *Het Binnenhof*, kort voor de verkiezingen, vertelde hij dat hij alle mogelijke pogingen had gedaan om

het 'Lubbers'-deel van de diashow flink ingekort te krijgen, omdat het kijken ernaar hem 'verkrampde tenen' bezorgde. Maar meer dan 'iets korter' had hij er niet uit kunnen slepen. Zijn campagneleider Ries Smits vertelde later hoe Lubbers aanvankelijk had geweigerd om mee te doen aan een fotosessie ten behoeve van het verkiezingsaffiche. 'Ik heb thuis wel een doos vol foto's', had hij gezegd. Met veel zeuren lukte het Smits toch hem te laten poseren. Ook in dit opzicht zat er dus een groot verschil tussen Ruud Lubbers en zijn latere kroonprins, die juist van harte meewerkte aan allerlei promotie-activiteiten rond zijn persoon.

De campagnetijd zelf was behoorlijk spannend. Begin 1986 was het CDA in de opiniepeilingen omhooggekrabbeld naar een niveau van rond de vijftig kamerzetels, nog slechts een stuk of vijf minder dan de PVDA. Maar daar stokte het. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 19 maart was er zelfs een terugval. Het resultaat van het CDA kwam, omgerekend in kamerzetels, niet verder dan 48-49, het niveau van de jaren zeventig. Naarmate mei dichterbij kwam, zette de daling zich voort, terwijl de PVDA zich wist te handhaven. In de pers klonken al geluiden dat de CDA-campagne faalde en dat Lubbers zijn grote populariteit blijkbaar niet in stemmenwinst wist om te zetten. Ook in het CDA zelf stak kritiek op de lijsttrekker de kop op. Juist zijn keuze om zich als minister-president en als boven de partijen staand te profileren werkte nu tegen hem, meenden sommigen. Tot op de avond voor de verkiezingen was vrijwel iedereen ervan overtuigd dat het mis zou lopen. Lubbers' toenmalige mediabegeleider Jan Schinkelhoek beschreef later in een artikel hoe de premier en zijn medewerkers na het laatste televisiedebat met Joop den Uyl en Ed Nijpels (de lijsttrekker van de VVD) van Ries Smits te horen kregen: 'Zó verliezen we, dankzij jullie, de verkiezingen.' In de ogen van de campagneleider was Lubbers veel te weinig fel, veel te ingetogen en te staatsman-achtig geweest.

Maar iedereen vergiste zich. Lubbers kwam wel degelijk als winnaar uit het tv-debat en uit de verkiezingen te voorschijn. Overigens concludeerden verkiezingsonderzoekers later dat het effect van het tv-debat op het stemgedrag niet zo heel groot was geweest. Het ging veeleer om het element 'persoonlijke waardering', en daarop scoorde Lubbers ook vóór het debat al veel beter dan Den Uyl, Nijpels en Hans van Mierlo. Meer dan zijn

drie concurrenten werd de premier gezien als een echte leider, iemand met kennis van zaken, geloofwaardig, begrijpelijk, doortastend en betrouwbaar. Alleen op het punt 'sociaal-voelend' moest hij Den Uyl en Van Mierlo voor laten gaan, terwijl laatstgenoemde bovendien net zo 'sympathiek' als Lubbers werd gevonden. Ook was Van Mierlo in de ogen van het publiek net een fractie eerlijker dan de premier; diens andere concurrenten Den Uyl en Nijpels deden het wat dat betreft weer veel slechter. Met name veel 'zwevende' kiezers die hun keus pas op het laatste moment maakten, bleken zich uiteindelijk door dit soort elementen te hebben laten leiden. Daarnaast keerden teleurgestelde CDA-stemmers, die in 1982 naar de VVD waren uitgeweken, weer terug, en bleek Lubbers aardig aan te slaan onder de jongeren, die traditioneel niet zoveel affiniteit met het CDA hadden. Het 'Lubbers-effect' had ook tot gevolg dat veel niet-godsdienstige mensen toch bereid waren op het CDA te stemmen; uit nadere analyses is gebleken dat de partij hieraan zeker een zetel of vijf van haar winst dankte.

Daarmee was de pragmatische premier, die in de campagne juist betrekkelijk weinig nadruk had gelegd op het christelijke karakter van het CDA, voor zijn partij een *blessing in disguise*. De beslissing van de confessionele partijen KVP, CHU en ARP om samen te gaan, eerst in de vorm van een federatie en na de fusie van 1980 als één partij, was in hoge mate ingegeven doordat zij in de jaren zestig en begin jaren zeventig veel aanhang verloren. Ontzuiling en ontkerkelijking grepen toen in hoog tempo om zich heen, in het voordeel van de niet-godsdienstige partijen zoals PVDA, D66 en VVD. Samen sterk, hadden de drie christelijke partijen dus gedacht. Maar uiteraard konden zij de maatschappelijke ontwikkelingen niet tegenhouden. Ook na de jaren zestig ging de afkalving van hun vaste kiezersbasis geleidelijk verder; en in het midden van de jaren tachtig beschouwde al veertig procent van de Nederlandse bevolking zichzelf als volstrekt niet-godsdienstig. Maar in de tweede helft van de jaren zeventig had het CDA al ervaren dat de neiging van jongeren en niet-godsdienstige kiezers om de confessionele partijen te mijden, doorbroken kon worden. Dankzij de populaire lijsttrekker Dries van Agt was de jarenlange neergang gestuit. Het 'Lubbers-effect' maakte een echte doorbraak mogelijk. Nu lag de mogelijkheid tot uitgroei naar een brede middenpartij in het ver-

schiet, zo meenden vele politicologen. Het CDA zou een *catch all party* kunnen worden, die vooral de grote aantallen gematigde kiezers links en rechts van het politieke midden naar zich toe kon trekken en die zo tot in lengte van jaren het politieke midden zou kunnen domineren. Daarbij lag uiteraard ook een gevaar op de loer: zonder een aansprekende leider zouden al die zwevende kiezers net zo gemakkelijk weer kunnen verdwijnen. De verkiezingen van 1986 toonden daarmee aan dat electorale winst en verlies veel vluchtiger waren geworden – een verschijnsel waar D66 al sinds haar oprichting mee te maken had gehad.

Hoewel de winst van het CDA in de publiciteit op het conto van de premier werd geschreven, was dat niet helemaal terecht. Het campagne-team van Smits had via opinie-onderzoek een vrij goed beeld hoe de meest spraakmakende figuren in de partij bij het publiek lagen. Zo bleken de minister van Financiën Onno Ruding en Elco Brinkman (toen minister van WVC) het goed te doen bij VVD-kiezers. Deze laatste twee lagen weer veel minder goed bij kiezers links van het midden, waar bijvoorbeeld een man als Job de Ruiter, de zachtmoedige en bedachtzame CDA-minister van Defensie, beter aansloeg. De partij kon door een gerichte inzet van deze mensen dus een zeer breed scala van meningen ventileren en mede daardoor gematigde VVD- en PVDA-stemmers aanspreken. We zullen zien dat het in 1994, met Elco Brinkman als lijsttrekker, aan een dergelijke strategie zou ontbreken.

De verkiezingen van 1986 lieten nog twee andere dingen zien, die veel later van belang zouden worden. In de eerste plaats bleek het 'Lubbers-effect' de structurele achteruitgang van het CDA in Brabant en Limburg, die al geruime tijd gaande was, slechts ten dele te kunnen compenseren; vooral in een aantal grotere steden in het zuiden was de PVDA verder opgerukt. En in de tweede plaats liet het populariteitsonderzoek zien dat de toekomstige PVDA-kroonprins Wim Kok, indertijd nog in de schaduw van Joop den Uyl, ook toen al een groot vertrouwen bij het Nederlandse publiek genoot. Deze twee factoren zouden in 1994, toen Ruud Lubbers als premier vertrok, een niet onbelangrijke rol spelen.

Voor Ruud Lubbers was eind 1985, begin 1986 zonder meer zijn politieke topperiode. Hoewel de VVD negen zetels verloor,

beheld de coalitie van CDA en VVD haar meerderheid van 81 zetels, zodat op 14 juli 1986 een tweede kabinet-Lubbers van start kon gaan. Maar achteraf bezien markeert dit moment misschien ook wel het begin van de neergang. Ironisch genoeg stak na zijn geweldige verkiezingsoverwinning namelijk voor het eerst gemor over de premier de kop op. Hier en daar in CDA-kring viel te beluisteren dat hij het nu vooral 'niet te hoog in zijn bol moest krijgen'. Tijdens de formatie van Lubbers-II waren de onderhandelingen met de VVD over het nieuwe regeerakkoord niet door de premier zelf, maar door Bert de Vries en Jan de Koning gevoerd. Toen het concept gereed was, greep Lubbers eigenhandig in om de passage over euthanasie veranderd te krijgen, en in de Tweede Kamer zei hij dat hij nog overwogen had het héle regeerakkoord zelf opnieuw te schrijven. Dat vonden sommige CDA-kamerleden toch wel wat arrogant. Het fractielid Wim Mateman zei kort na het aantreden van Lubbers-II tegen het weekblad *Vrij Nederland*: 'Ik heb op één punt kritiek op Lubbers. Dat betreft zijn veelomvattende neiging om alles te willen regelen.' Daarmee zette Mateman, wellicht ongewild, het beeld neer dat sindsdien geleidelijk aan kracht won. Vanaf 1986 werden de eigenschappen die Ruud Lubbers voordien tot grote hoogte hadden doen stijgen, steeds vaker in een wat negatief daglicht gezet, niet alleen door zijn politieke tegenstanders, maar ook door politieke vrienden.

'Zal ik even met je meedenken?' Deze zin halen veel politici steeds weer aan als ze in een notedop willen weergeven hoe Lubbers als premier opereerde. Het is zijn handelsmerk geworden. Vooral (oud-)ministers herinneren zich hoe zij op den duur in hun achterhoofd meteen een alarmbelletje hoorden rinkelen als de premier contact opnam, vroeg of er nog problemen waren, en vervolgens zijn zinnetje in het gesprek gooiden. Op zichzelf deed hij natuurlijk gewoon zijn werk. De minister-president heeft in Nederland immers een veel beperkter eigen taakgebied dan de andere ministers. Hij leidt het departement van Algemene Zaken, waaronder de Rijksvoorlichtingsdienst, de Inlichtingendienst Buitenland en de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid ressorteren. Volgens de grondwet is hij in de eerste plaats de voorzitter van de ministerraad. Zijn rol is die van coördinator, hij moet zorgen voor de samenhang van

het regeringsbeleid. Hoe hij dat doet, moet hij zelf weten. Voor Lubbers betekende dat vooral: problemen tussen ministers oplossen en proberen de vaart erin te houden. En aangezien hij zeer snel informatie kan verwerken, zijn hersens altijd draaien en hij voortdurend op zoek is naar compromissen, was hij veel bewindslieden vaak te snel af. Vandaar die alarmbel. Bij Onno Ruding bijvoorbeeld, die ook in het tweede kabinet-Lubbers minister van Financiën was, ging die steeds eerder en steeds frequenter af; en datzelfde gold voor Rudolf de Korte, in dit kabinet de VVD-minister van Economische Zaken. Zij hebben nog wel eens gebruik gemaakt van de enige methode die ze konden bedenken om Ruud Lubbers te vlug af te zijn. In de loop van 1987 werd duidelijk dat de uitgaven in het kader van de Wet Investeringsrekening (WIR) uit de hand gingen lopen. Het ging zó goed met het bedrijfsleven dat het bedrag aan investeringspremies – de zogenoemde WIR-premies – zeer sterk steeg. De beide ministers bedachten dat het tijd werd de WIR af te schaffen en de betreffende subsidiegelden via een verlaging van de winstbelasting geheel aan het bedrijfsleven ten goede te laten komen. Lubbers kennende bereidden ze hun voorstel in het geheim voor, slechts geholpen door een zeer klein clubje ambtenaren. Pas toen ze het plan rond hadden, kreeg de premier ervan te horen. En zelfs daarna was het nog oppassen geblazen, want Lubbers – die deze ‘overval’-techniek helemaal niet leuk vond – kwam meteen met plannetjes om dat vrijkomende WIR-geld (deels) voor andere doelen te gebruiken. Ruding en De Korte moesten al hun gewicht in de schaal werpen om hun voorstel er ongeschonden door te krijgen.

Het belangrijkste gereedschap van een minister-president bestaat uit de telefoon, zijn eigen ambtenaren en zijn vergadertechniek. Algemene Zaken telt zo'n 350 ambtenaren, van wie de helft werkt voor de Rijksvoorlichtingsdienst (RVD). De kern van het departement wordt gevormd door elf zogenoemde raadsadviseurs; zij zijn degenen die het meeste contact met de MP hebben en die ervoor zorgen dat hij aan de nodige informatie komt, die zij voor hem bij de verschillende ministeries verzamelen. De RVD heeft niet alleen tot taak de media en het publiek voor te lichten over het overheidsbeleid (onder andere via de Postbus-51-spotjes) en over het koningshuis, maar houdt ook de minister-president permanent op de hoogte van het laatste

nieuws. Voor wie hier meer over wil weten verscheen in 1993 het boek *De Geheimen van het Torentje*, een praktische gids voor het premierschap, geschreven door de journalisten Arendo Joustra en Erik van Venetië. Hier zij volstaan met de constatering dat Ruud Lubbers' grote kracht vooral was, dat hij al dit gereedschap zeer goed kon hanteren. Hij bouwde zijn Torentje en het ministerie van Algemene Zaken om tot een zenuwcentrum vanwaaruit hij als een spin in het web voeling hield met de wereld. Tijdens zijn premierschap werd dat Torentje steeds meer de plek waar de werkelijk belangrijke politieke zaken werden gedaan, waar hij ministers, staatssecretarissen en kamerleden bijeenhaalde voor het uit de weg ruimen van conflicten, kortom, vanwaaruit hij het land bestuurde.

Ronduit legendarisch is de wijze waarop hij de vergaderingen van de ministerraad, die in principe elke vrijdag bijeenkomt, leidde: strak, efficiënt en vooral bij moeilijke onderwerpen doorspekt met zogenoemde 'bilateraaltjes'. In feite worden onderwerpen alleen maar in de ministerraad besproken als er een reden voor is, dat wil zeggen als er meningsverschillen over bestaan. Ruud Lubbers nu had de gewoonte om in vergaderpauzes en tijdens schorsingen steeds de bewindslieden die met het betreffende onderwerp te maken hadden, even apart te nemen, en nog eens goed met hen mee te denken. In deze 'bilateraaltjes' kwamen dan, onder leiding van de premier, de compromissen tot stand die vervolgens meestal zonder veel problemen de plenaire ministerraad passeerden. Ook dit onderdeel van zijn werkwijze droeg bij aan Lubbers' positie als spin in het regeringsweb. CDA-kamerlid Wim Mateman had dus gelijk met zijn opmerking over Lubbers' neiging alles te willen regelen. Dat die neiging door sommigen als onaangenaam werd ervaren, had vooral te maken met de zeer goed geoliede en snelle informatieverwerkende machine die de premier en zijn raadsadviseurs met elkaar vormden. Met dit instrumentarium kon hij het bedenken van oplossingen tot zijn dagtaak maken. En aangezien Lubbers van werken houdt, zorgde hij voor goed gevulde dagen.

Na verloop van tijd, met name tijdens zijn tweede kabinetsperiode, raakte de bewondering voor deze dossiervretter en oplossingenbedenker dus onderhevig aan erosie. Toen Lubbers-II in 1989 ten val kwam, zei een VVD-kamerlid bitter: 'Voor Lubbers

was het regeren een feest, maar hij duldde niemand om zich heen om de feestvreugde te delen.' Bij de vvd, die in dit kabinet toch al een minderheidspositie had, leefde een zeer grote ergernis over de – tegen die tijd ook wel als 'dominant' omschreven – regeerstijl van de premier. De liberalen vonden dat Lubbers hun eerste man in het kabinet, vice-premier en minister van Economische Zaken, Rudolf de Korte, vaak ronduit kleinerend en beledigend behandelde. Bovendien ervoer de vvd-fractie het gedrag van de cda-fractie als arrogante machtspolitiek. Zo ontstond een stemming waarin een onbenullige aanleiding voor vvd-fractie leider Joris Voorhoeve in mei 1989 voldoende was om de stekker uit het stopcontact te trekken.

Ook in cda-gelederen begon Ruud Lubbers in deze jaren minder goed te liggen. Onno Ruding stoorde zich meer en meer aan zijn bemoeienissen met het financiële beleid, Hans van den Broek aan Lubbers' steeds meer uitgesproken optreden in het buitenland. Bovendien speelde zich een aantal affaires af die het aanzien van het cda geen goed deden, zoals het gedwongen aftreden van staatssecretaris Brokx van Volkshuisvesting in 1986, de paspoortaffaire die staatssecretaris René van der Linden van Buitenlandse Zaken zijn baan kostte en Van den Broek beschadigde, de kwestie van de visfraude die neerkwam op het hoofd van minister Braks van Landbouw en Visserij, plus een aantal affaires rond kamerleden, provinciale en lokale bestuurders en burgemeesters – de meesten van cda-huize. De glans raakte eraf, zo leek het.

Toch deerde dit alles de premier zelf nauwelijks. Bij de verkiezingen van 1989 bleek het Lubbers-effect nog steeds voldoende werkzaam; het cda handhaafde zich op 54 zetels, bleef de grootste en kon opnieuw het voortouw nemen bij de formatie. Binnen de partij waren de potentiële opvolgers inmiddels begonnen zich warm te lopen: Onno Ruding, Hans van den Broek en Elco Brinkman. Hun posities als kroonprinsen waren nog wankel en aan schommelingen onderhevig. Behalve dat ze elkaars concurrenten waren, hadden ze nog een overeenkomst: ze behoorden alledrie tot de rechtervleugel van het cda, met een voorkeur voor regeren met de vvd. Maar het verlies van de vvd bij de verkiezingen van 1989 maakte een verdere voorzetting van de cda/vvd-coalitie bijzonder moeilijk. Ze behield weliswaar een meerderheid, maar die was met 76 zetels – één

meer dan de helft – bijzonder fragiel geworden. Bovendien bevond de vvd zich na twee kabinetten-Lubbers en door het zwakke leiderschap in die partij niet in een erg florissante conditie – zoals het zetelverlies ook liet zien. Verder was eigenlijk al eerder de indruk ontstaan dat Ruud Lubbers, maar ook cda-topmensen als fractievoorzitter Bert de Vries en minister van Sociale Zaken Jan de Koning het wel weer eens met de pvda zouden willen proberen. Daar was Joop den Uyl inmiddels opgevolgd door Wim Kok, een veel gematigder figuur dan zijn voorganger. De pvda begon onder zijn leiding afstand te nemen van oude socialistische stokpaardjes als de onaantastbaarheid van het stelsel van sociale zekerheid.

De wereld was aan het veranderen. Door een reeks van ontwapeningsverdragen tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie en door de democratiseringstendensen in Oost-Europa nam het Koude Oorlog-denken af en kwamen ook de aloude links-rechts-tegenstellingen in de politiek in een ander daglicht te staan. De pvda voelde zichzelf, na lange tijd in de oppositie, weer rijp om te gaan regeren. Na zeven jaren cda/vvd heerste in het land – mede door de gunstige economische ontwikkeling – een zekere bezuinigingsmoetheid. Nog voor de verkiezingen van 1989 waren al verkennende gesprekken tussen cda en pvda op gang gekomen, en na een betrekkelijk korte formatieperiode ging Ruud Lubbers op 7 november 1989 zijn derde regeerperiode in. Anders dan Lubbers-II startte Lubbers-III onder een ongunstig gesternte. Al direct werd duidelijk dat het economisch tij keerde en dat de tijd van bezuinigen toch niet als 'voorbij' kon worden beschouwd. Na anderhalf jaar kwamen Wim Kok en de pvda in grote problemen door de voorgenomen bezuinigingen op de wao.

Het kabinet kwam bijna ten val en binnen het cda begon de opvolgingskwestie steeds duidelijker door te klinken. Begin 1992 startte Elco Brinkman, inmiddels de enig overgebleven kroonprins, zijn persoonlijke campagne met zijn Texelse rede. De artikelen die in het daaropvolgende najaar verschenen, bij Lubbers' tienjarig jubileum als minister-president, hadden – logischerwijze – het karakter van 'de balans opmaken'. Ruud Lubbers begon zichtbaar vermoeider te ogen, hoewel zijn werkkraacht ongebroken leek. Hij ging zelfs zozeer op in zijn werk dat hij in een zeker isolement raakte. Contacten met de

partij bleven steeds meer beperkt tot die met ministers, kamerleden en partijtop, vaak op de vaste overlegavond (donderdag) in het Catshuis. De rest van de partij en het land zag hem eigenlijk alleen nog maar op de televisie, met name in het wekelijks gesprek met de minister-president op vrijdagavond. Zijn gezag en reputatie binnen het CDA bleven onaantastbaar; in de pers werd hij een soort 'tweede staatshoofd' genoemd. Helaas bleven de omstandigheden voor zijn derde kabinet tamelijk ongunstig. De economische groei verdween praktisch, na de eerste WAO-crisis (van 1991) werd het vooral op financieel-economisch gebied moeilijker om met de PVDA zaken te doen, en vanuit de CDA-fracties van Eerste en Tweede Kamer klonk steeds vaker de klacht dat Lubbers-III te weinig daadkrachtig was.

Achteraf, zo schijnt Ruud Lubbers in besloten kring wel te hebben verzucht, was het misschien beter geweest als zijn derde kabinet in januari 1993, in de WAO-week, ten einde was gekomen. Het zou weliswaar geen roemrijk einde zijn geweest, maar de premier zou met een voornamelijk indrukwekkende staat van dienst zijn vertrokken. De geschiedenis liep echter anders. Lubbers bleef in het zadel, terwijl de enig overgebleven kroonprins Elco Brinkman steeds ongeduldiger en gretiger werd om het vaandel over te nemen. In het eerdergenoemde *CDA-Jaarboek 1993-1994*, waarin Brinkman in een artikel met de titel 'Knopen doorhakken' riep dat het 'anders moet in Nederland', maakte Lubbers zijn politiek testament op. Hij analyseerde de veranderingen die gedurende zijn drie kabinetten tot stand waren gekomen en zette van daaruit een 'agenda voor de toekomst' neer. Voortbouwen op wat in gang is gezet, daar zou het in Lubbers' optiek vooral op neer moeten komen. Doorgaan met het gezondmaken van de overheidsfinanciën, met het terugdringen van subsidies en uitkeringen; doorgaan met loonmatiging; doorgaan met de deregulering en met de inkrimping van het overheidsapparaat; doorgaan met het milieubeleid. Het was een gedetailleerd stuk, duidelijk van de hand van een man die geleerd heeft dat veranderingen in de praktijk veelal langzamer gaan dan men wil. Het wemelde van termen als 'stapsgewijs invoeren', 'aanpassen', 'intensiveren', 'gestalte krijgen': de woorden van de geleidelijkheid en het compromis. Het contrast tussen de vertrekkende grootmeester en zijn kroonprins-in-

de-startblokken kon bijna niet groter zijn. 'Doe iets!', schreef Brinkman. Hij gebruikte liever frasen als 'praktische aanpak', 'resultaat', 'geen beloften, maar beleid'.

Het *Jaarboek* was tegen die tijd – september 1993 – maar één van de steeds talrijker signalen dat er iets grondig verkeerd aan het gaan was met het CDA. Misschien voorvoelde Ruud Lubbers het. Hij stelde de regeringspartijen PVDA en CDA voor de gemeenteraadsverkiezingen van maart 1994 en de Tweede-Kamerverkiezingen van mei 1994 samen te voegen en te vervroegen naar december, kort voor de kerst. Zijn argument was simpel: Lubbers-III was uitgeregeerd. De rijksbegroting voor 1994 was ingediend, en zou tegen kerst ook door de Kamer behandeld zijn. Als dan verkiezingen werden gehouden, zou de begroting voor het jaar 1995 in alle rust door een nieuwe regeerploeg kunnen worden voorbereid. Maar de sociaal-democraten zagen dit plan niet zitten, en ook de CDA-fractie was er tegen. Toen Lubbers' suggestie door toedoen van PVDA-partijvoorzitter Felix Rottenberg in de pers terecht kwam, werden bovendien allerlei staatsrechtelijke bezwaren aangevoerd en kon het al helemaal geen doorgang meer vinden.

Achteraf gezien was het misschien nog de enige mogelijkheid geweest de dramatische gebeurtenissen van het voorjaar van 1994 te voorkomen. Gedurende het najaar van 1993 en het voorjaar van 1994 kreeg Ruud Lubbers steeds meer het gevoel dat Elco Brinkman en de CDA-fractie in de Tweede Kamer in feite oppositie tegen hem aan het voeren waren. Naarmate de verkiezingen dichterbij kwamen duikelde de partij omlaag in de peilingen. Vanaf de jaarwisseling 1993/1994 ondernam de premier een reeks pogingen de verkiezingscampagne en het optreden van Elco Brinkman te beïnvloeden – zonder resultaat. Begin maart 1994 haalde het CDA een dramatisch slecht resultaat bij de verkiezingen voor de gemeenteraden. Kort daarop bleek bovendien dat Lubbers' kans om eind 1994 de opvolger te worden van Jacques Delors als voorzitter van de Europese Commissie praktisch was verkeken. Het is de vraag of Ruud Lubbers zich op enig ander moment in zijn politieke loopbaan zo machteloos en wanhopig heeft gevoeld als toen.

